

Taryhy roman ýazmagyň jogapkärçiliği

Category:

Edebi

tankyt, Kitapcy, Nukdaýnazar, Romanlar, Sözler, Taryhy şahslar

написано kitapcy | 22 января, 2025

Taryhy roman ýazmagyň jogapkärçiliği TARYHY ROMAN ÝAZMAGYŇ JOGAPKÄRÇILIGI

■ Taryhy roman barada düşünje

Taryhy roman – bu taryhyň dürli döwürlerindäki wakalar we taryhy şahslar bilen baglanyşykly ýazylan eserdir.

Temasyny taryhy hadysalar ýa-da taryhy şahslar, olary gurşap alan hakyky ýa-da çeper obrazlaryň durmuşyndan we başdan geçiren wakalaryndan alan bir roman žanrydyr.

Taryhy romanlarda döredilýän gahrymanlar hakyky ýa-da hyýaly obrazlar bolup biler. Emma gürrüň berilýänler köplenç taryhy hakykatlara gabat getirilýär. Bu roman žanry aslynda romantizmiň önümidiř. Taryhy romanyň edebi ähmiýete eýe bolmagy diýmek – ol taryhy romanyň tema edip alan döwrüniň aýratynlyklaryny doly diýen ýaly suratlandyryp bilmegi diýmekdir.

Dünýä edebiýatynda ilkinji taryhy roman ýazan iňlis ýazyjysy Walter Skotttdyr.

■ Dünýä edebiýaty boýunça taryhy romanlara şu aşakdaky eserleri mysal getirse bolar:

- Walter Skott «Selahaddin Eýýuby we şir ýürekli Riçard»;
- Walter Skott «Wawerley»;
- Walter Skott «Iwanhoý»;
- Aleksandr Dýuma «Monte Kristo»;
- Gustaw Flober «Salambo»;
- Jean Gawr «Hökümdar»;
- Kemal Tahyr «Ene ýurt»;
- Nihal Atsyz «Däli Möjek»;

- Nihal Atsyz «Boz möjekler»;
- Lew Tolstoý «Uruş we parahatçylyk»;
- Stendal «Parma monastyry»;
- Rafaello Žowanoli «Spartak»;
- Wladimir Bartol «Pidaýylaryň galasy. Alamut»
- Wasiliý Ýan «Çingiz han»;
- Wasiliý Ýan «Baty han»;
- Aýbek «Nowaýy»;
- Muhtar Auezow «Abaýyň ýoly»;
- Adyl Ýakubow «Ibn Sina»;
- Ýunus Oguz «Nedir şa»;
- Amin Maluf «Samarkant».

■ Türkmen edebiýatynda taryhy romanyň orny

XX asyryň birinji ýarymynyň ahyrlarynda türkmen halkynyň SSSR-iň düzümünde ýaşap başlamagy bilen ähli ugurlarda bolşy ýaly türkmen edebiýatynda hem uly öwrülikler bolup geçdi. Gürrüni edilýän döwre çenli türkmen edebiýatynda kyssa bilen goşgy garylyp ýazylan, halk döredijiliği arkaly ýa-da belli bir klassyky şahyrymyz tarapyndan döredilen ýşky-liriki temadaky dessanlar roman žanry ornaşýança iň göwrümlı eserler bolup hyzmat edipdi. Eger Mollanepesiň «Zöhre-Tahyr» dessanyny hasaba almasak, onda türkmen klassyky edebiýatynyň altın döwri bolan XVIII asyryň görnükli wekilleri Nurmuhammet Andalypdan, Gurbanaly Magrupydan, Abdylla Şabendeden, Şeýdaýydan soñ dessan žanrynda uly göwrümlı eser döreden ýok diýen ýaly. Megerem bu žanrdaky iň soňky synanyşyk Mollamurtyň «Emir-Zerli» dessany bolsa gerek. Elbetde, gürrüni gidýän döwürde döredilen we ona golaý awtory häzire çenli belli bolman galan powest möçberindäki çaklaňrak dessanylaryň hem bardygyny hem aýtmak gerek. Şol dessanlar «Türkmen halk dessanylary» atly iki tomluga girizilipdi.

Türkmen dessanylarynda ýşky-liriki temada, hususanam fantastiki başdan geçirilmelere agram berýändigi üçin taryhy wakalara agram berilmändir. Şonuň üçin olardan belli bir döwrün aýratynlyklaryny öwrenmek juda kyn bolsa gerek. Muňa

garamazdan dessanlaryň wakalarynyň türkmenleriň taryhda Beýik Osmanly we Sefewi döwletleriniň, Beýik Babyr imperiýasynyň, Garagoýunlylaryň, Akgoýunlylaryň, Mamlýuklaryň döwlet guran ýerlerinde bolup geçmegi, juda üns berilip çemeleşilende köp zatlary anyklasa boljakdygyny görkezýär.

Mysal üçin, «Töwriziň begleri sonam geldimi?» diýen aýdymdaky Töwrizi, ýa-da «Görogly» eposyndaky Araz çäýyny, «Gorkut ata» eposyndaky Baýburt galasyny bilmeýäniňiz az-azdyr. Bu agzalan toponimler taryhda türkmenleriň döwlet gurup, at dabradyp gezen ýerleridir.

Temamyzyň gürrüňinden daşlaşmalyň. Sebäbi bu aýdanlarym entek gerekli gyzyklanmasyny görmedik dessanlarymyza, eposlarymyza bolan ünsümizi güýçlendirmek babatda kän işleri etmelidigini aňladýar. Şonuň üçin kiçijik makalamyzyň çägi bu aýdylanlara dar gelse gerek.

Dessan žanry XIX asyra gelinende haýallap başlady we XX asyryň başyndaky taryhy öwrülikleriň netijesinde edebiýat taryhyna siňip gitdi. Ýerine bolsa roman žanry geldi. Türkmen edebiýatynda «Ganly penjeden» atly ilkinji romanyň awtory Hydry Derýaýewdir. Şeýle-de bolsa, türkmen edebiýatynyň ilkinji uly göwrümlü epiki eseri hökmünde SSSR-iň çäginde uly şöhrata eýe bolan Berdi Kerbabaýewiň «Aýgytly ädim» romanydyr. Öz gözü bilen gören ýa-da döwürdeşleriniň başdan geçiriren wakalaryny, öz döwrünü suratlandyrýanam bolsa, B.Kerbabaýewiň «Aýgytly ädim», H.Derýaýewiň «Ykbal», B.Seýtäkowyň «Doganlar», «Bedirkent», G.Kulyýewiň «Gara kerwen» romanlary häzirki wagtda taryhy roman žanrynyň iň saýlama eserleri bolup durýar. Garaşsyzlygymyzy almagymyz bilen taryhy-revolýusion temada döredilen eserlere bolan gyzyklanma ikinji derejä düşürilenem bolsa, bu eserler türkmen taryhyny belli bir döwürdäki, şol sanda türkmen prozasynyň başlangyç döwürdäki taryhyny aýdyňlaşdyrmakda iň ähmiýetli çeşmeler bolup durýar.

Şol bir wagtyň özünde taryhy roman žanrynda uly göwrümlü eserler döretmek türkmen sowet prozasynyň ırkı döwürlerinde başlapdy. Öz döwründe dürlü sebäplere görä okyjylara belli bolman galsa-da, A.Gowşudowyň döreden «Perman» romany muňa iň gowy mysal bolsa gerek.

XX asyryň segseninji ýyllaryndan başlap, togsanynjy ýyllaryň başlaryna çenli türkmen edebiýatynda taryhy roman žanrynyň iň gülläp ösen döwrüdүur.

R.Esenowyň «Turanyň gözýaşlary», «Sary dominionyň kölegeleri», A.Taganyň «Saragt galasy», Ý.Mämmediýewiň «Şapak», T.Jumageldiýewiň «Gara ýyldyrym», ýaly eserleri taryhy roman žanrymyzyň iň kämil eserleri hökmünde görkezip boljak romanlardyr.

Gynansak-da, XIX asyryň türkmen edebiýatydaky ýöwselleýişiň we XX asyryň başyndaky togtaýyşyň tolkuny XX asyryň ahyrlarynda hem ýene özünü görkezdi.

Roman žanrynda eser döredýän ýazyjylar we döredilen eserler barmak basyp sanaýmaly derejede pese düşdi. Elbet-de A.Nurmämmet ýaly «Oguz ýurdy» romaný ýaly käte birlän-ikilän taryhy roman bilen orta çykanlar bardy. Emma olaryň köpüsü şowsuz döredilen eserler bolangoň halk köpcüligine mälim bolman galýardy. Garaşsyzlygymyzy alan döwrümizden häzire çenli döredilen taryhy romanlardan iň şowlulary we halk tarapyndan gyzgyn garşylanany S.Annasähet Iner oglynyň «Ygrar», Ç.Aşyrowyň «Ata-babalarymyz», Ö.Nepesowyň «Pyragy», A.Durdyýewiň «Keýmir kör», N.Hojageldiýewiň «Gökdepe galasy», O.Ödäniň «Annanyýaz Artyk», «Altynjan Hatyn», «Süleýman ogly Gutulmyş beg», «Göktürkmen söýgusi», J.Mülkiýewiň «Seljuklar» romanlary bolsa gerek.

Näçe kyn görsek-de, bir zady boýun almasak bolmaz, taryhy roman žanrynda dünýä edebiýatyna ses goşup biljek eserleri döretmekde entek-entekler yzdadyrys. Hatda türk, azerbaýjan we özbek edebiýatyna eýermekde hem yzda barýarys.

Daşary ýurtly edebiýaty öwrenijiler häzirki wagta çenli umumy türk edebiýatynyň altın hazynasyna giren eserler hökmünde diňe A.Gowşudowyň «Perman» we T.Jumageldiýewiň «Gara ýyldyrym» romanlaryny görkezýärler. Bu sanlaryň näme üçin ikiden geçmeyänliginiň sebäplerini öwrenip, gelejekde ses döredip biljek taryhy eserleri döretmek ýene-de ýazyjylarymyzyň boýnuna düşýär.

■ Taryhy romanlar näme üçin gerek?

Soňky döwürlerde internetiň has aktiw ulanylmaǵyndanmy ýa-da metbugat we telewideniýe serişdeleriniň, taryhy temada döredilýän kinofilmleriň, seriallaryň täsiri bilenmi näme, taryha bolan gyzyklanma has-da artyp başlady. Elbetde ýazyjylarymız muny ýerlikli peýdalanyп, oňat eserleri döredip bilseler juda uly boşlugu artygy bilen doldurmaga mümkünçilik gazańardylar.

Taryhy her halk öz bähbidine göräräk düşündirýär. Mysal üçin Çingiz han biziň aňymyzda nähili ganojak basybalyjy bolýan bolsa, mongollaryň özi üçin ol milletiň atasy hasaplanýar. Ýa bolmasa yslamy ilkinji bolup alysdaky Hindistan topraklaryna aralaşdyran Mahmyt Gaznawy biziň üçin nähili buýsandyryjy şahsyýetem bolsa, hindileriň gözünde Mahmyt Gaznawynyň Çingiz handan tapawudy ýok. «Maýn Kampfy» hernäçe Germaniýada okamak gadaganam bolsa, Gitler biziň gözümüzdzäki ýaly nemeslere ýigrenji däl...

Sowet döwründe bize Nedir şa, Teýmirleň ýaly beýik hökümdarlara bolan ýigrenji aňymyza guýjak bolupdylar. Emma edil häzir, Eýrany bir bitewi döwlet hökmünde bir gysyma jemländigi üçin asly türkmen Nedir şa eýranylarynyň, Teýmirleň bolsa özbek kowumdaşlarymyzyň milli buýsanjydyr.

Taryha hemme taraplaýyn barmak, şol sanda ony öz halkymyzyň bähbitlerine görä aňymyza ornaşdyrmak, netijede halk köpüliginiň taryha bolan jemgyýetçilik pikirini emele getirmek diňe bir taryhçy alymlarynyň däl-de her bir taryhy roman ýazjak ýazyjynyň mukaddes borjudyr.

■ Taryhy romanlar ýazylanda taryhy şahslara nähili çemeleşmeli?

Gynansakda, soňky döwürlerde dünýä edebiýatynda, hususanam yslam ýurtlarynyň edebiýatynda taryhy roman ýazylanda taryhy şahslary ýoýup başgaça görkezmäge ýykgyн edilýär. Yslam dininiň genetiki kodlarynyň ýoýulmaga çalsylýan we yslam dininiň terror dini hökmünde görkeziljek bolunýan döwründe, bu gynanjyryjy ýagdaýy öz peýdalaryna ulanyp, taryhda ýaşap geçen yslam beýiklerini hristiançylygyň «hoşniýetli» taglymatlaryna

utgaşdyryp taryhy romanlaryny döredýänler köpelip başlady. Elif Şafagyň Mövlana Jelaleddin Rumynyň durmuşyndan söz açýan «Yşk» romany muňa iň gowy mysaldyr.

Başda-da aýdyşymyz ýaly, taryhy roman ýazylanda köplenç taryhy hakyatlardan daşlaşylmaýar. Yaşap geçen şahslaryň we çeber gahrymanlaryň obrazlary taryhy hakyatdan daşlaşman, beýan edilen döwrüniň aýratynlyklaryny açyp görkezse, eseriň şowly bolmak mümkünçiligi has-da artýar. Şol sanda obrazlaryň diline, hyýalyna we duýgusyna taryhy hakyatlaryň çäginde, gürrüni ediljek taryhy şahslardan galan taryhy faktlaryň, olardan galan edebi eserleriň çäginde özüňçe öwüşgin bermek hem mümkündür. Yslam beýikleri babatda bu jogapkärçilik has-da artýar. Bu jogapkärçilik babatda Pygamberimiziň sahabasy Abdylla ibn Ensary baradaky «Myhmandar», beýik türkmen welisi we şahyry Ýunus Emre barada «0t» romanlaryny döreden türk ýazyjysy Isgender Paladan taryhy roman ýazmagyň jogäpkärçiliği soralanda ol, «*Döreden bu obrazlarymda bu şahslaryň durmuşyna, ömrüni bagışlan ideasyna gabat gelmejek toslama duýgulary, ahwallary, ýa-da toslama wakalary özümden goşup, ahyretde bularyň öñünde ýüzümi gyzardyp durmakdan gaty çekinýärin. Çünkü men erteki gün olar bilen ýüzbe-ýüz bolmalydygyna juda berk ynanýaryn. Goý olar meni görende ýylgyryp deñimden geçsinler we meniň üçin şepagat dilesinler*» diýip jogap beripdi.

Isgender Palanyň aýdan bu sözleri taryhy şahslara nähili seresaply çemeleşmelidigini, hususanam bu prinsipi yslam beýikleri babatda berjaý edilmelidigini görkezýär.

Taryhy romanlara seresaply çemeleşmegiň ýene bir tarapy bar. Adatça okyjylar taryhy şahslary taryhy monografiýalaryň üsti bilen däl-de, taryhy kinofilmleriň we taryhy romanlaryň üsti bilen tanaýar. Roman žanrynda taryhy romanlara bolan isleg beýleki ugurlarda ýazylan romanlardan has köp bolsa gerek. Bu biziň türkmen okyjylarymyz üçin-ä hasam şeýle. Netijede taryhy romanlardaky taryhy şahslaryň çeber obrazlary köplenç aňymyza hakyat hökmünde siňýär.

Mysal üçin gruzin ýazyjysy Grigol Abaşidzäniň «Uzaga çeken tümlük» romanyndaky Jelaleddin Meňburnynyň obrazy

islendiginiziň bu beýik sultana bolan garaýşyza bulaşdyryp biler. Ýa bolmasa Wasiliý Ýanyň «Çingiz han» romanyndaky Muhammet şanyň obrazy islendigiňizde bu beýik sultana bolan oňyn garaýsyňzy üýtgedip biler. Romanaky şöhratly Horezm şalygynyň soltany nalajedeýin we gorkak edilip görkezilýär. Muhammet şanyň nähili beýik hökümdardygy Atamälik Jüweýniniň, Muhammet Nesewiniň taryhy ýazgylarynda aýdylyp durka, okyjylar näme üçin Muhammet şany Wasiliý Ýanyň döreden çeper keşbi ýaly göz öňüne getirýär? Ýogsa bolmasa Wasiliý Ýan bu obrazy Orta Aziýa syáhat edende Buhara emirini görüp, şonuň özünü alyp barşy esasynda döredendigini öz ýatlamalarynda belläp geçýär. Ynha, taryhy romanyn we onda döredilen obrazlaryň okyjylara edýän täsiri we halk köpçülíginde taryhy şahslar barada döredýän pikiri!

Hut şu nukdaýnazdan ugur alyp, türkmen ýazyjylary taryhy romanyn biziň jemgyýetimiz üçin ähmiýetine dogry düşünmeli we ilhalar eserleri döretmeli. Halkymyzyň öz taryhy şahslarymyzy Grigol Abaşidzäniň, Wasiliý Ýanyň döreden otrisatel obrazlary arkaly däl-de, öz ýazyjylarymyzyň döreden milli ruhly obrazlary arkaly tanamagyna wagt gelip ýetdi.

Özüm taryhy roman ýazyp oñarjakmy ýa oñarmajakmy? Ony bilmedim. Emma döretmegi göz öňünde tutýan eserlerim welin bar. Häzire çenli meni bu bähbitli işden sägindiren bir esasy sebäbi makalama jemleme hökmünde getireýin:

«Hut menem Isgender Pala ýaly taryhy şahslar boýunça döretjek obrazlarym üçin olaryň öňünde berjek jogapkärçilimden çekinýärin!»

Ýogsam bolmasa men bireýýäm yslamyň eldegrilmez belentlikleri bolan Mövlana Jelaleddin Rumy, Ýunus Emre, Magtymguly Pyragy barada, iň bolmanda Şirak, Jelaleddin Meñburny, Aba Serdar barada romanlary ýazardym...»

■ Peýdalanylan çeşme:

■»История всемирной литературы»: В 9 т. М., 1989

Has TÜRKMEN.

ertir.com-yň arhiwinden Edebi tankyt